

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2024, c. 10, s. 1: 277-308

Ahmed el-Çârperdi'nin Usûl Düşüncesinde İhtilaflı Deliller Controversial Evidences in The Usûl Thought Of Aħmad Al-Chârpardı

Davut EŞİT

Doç. Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku ABD,
Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Divinity, Department of Islamic Law
davutesit@yyu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1366-4650

DOI: 10.47424/tasavvur.1448672

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Mart / March 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Nisan / June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Eşit, Davut. "Ahmed el-Çârperdi'nin Usûl Düşüncesinde İhtilaflı Deliller". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10 / 1 (Haziran 2024): 277-308.

<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1448672>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0



Öz

Ahmed el-Çârperdî (ö. 746/1346), müteahhirîn dönemi Şâfi'î fakihlerinden biridir. Sonradan yerleştiği ve hiç ayrılmadığı Tebriz'de hayatını öğrenci yetiştirme ve eser telif etmeye adanmıştır. el-Kâdî Beydâvî'nin (öl. 685/1286) en seçkin öğrencisi olarak kabul edilen Çârperdî, Beydâvî'nin fıkıh usûlünde kaleme aldığı ve son derece muhtasar olan *Minhâcu'l-vuşûl* adlı eserine *es-Sirâcu'l-vehhâc* adında bir şerh kaleme almıştır. Muteahhirîn dönemi fıkıh usûlünün temel özelliklerinden bir tanesi, meselelerin ve delillerin kelâm, mantık, cedel ve münazara terminolojisi ile kurgulanmasıdır. Çârperdî de Beydâvî'nin muhtasar olarak ele aldığı meseleleri ve delilleri, dönemin fıkıh usûlü anlayışı temelinde tartışmaktadır. Araştırmanın amacı ittifak edilen deliller olarak adlandırılan Kitâb, sünnet, icmâ' ve kıyâsın dışında kalan ve hücciyeti konusunda ihtilaf edilen delilleri merkeze alarak Çârperdî'nin usûl düşüncesini, etkilendiği usûlcüleri ve usûl tartışmalarında kullandığı yöntemi tespit etmektedir. Türkiye'de Çârperdî ile ilgili TDV *İslâm Ansiklopedisi* ve *İslam Düşünce Atlası* başta olmak üzere sınırlı sayıda birkaç araştırmanın olması, çalışmanın Çârperdî'ye dair usûl merkezli araştırmaların artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Beydâvî, Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, İhtilaf Edilen Deliller

Abstract

Ahmad al-Chârpardî (d. 746/1346), Shâfi'î jurist, was one of the scholars of the period of *mutakhhkirîn*. He dedicated his life to teaching students and composing works, settling in Tabriz where he remained for the rest of his life. Recognised as one of the most distinguished students of al-Qâdî Batdâwî (d. 685/1286), al-Chârpardî wrote a commentary on al-Baydâwî's concise work on *uşûl al-fiqh* entitled *Minhâj al-wuşûl*, which he called *al-Sirâj al-wahhâj*. One of the fundamental characteristics of *uşûl al-fiqh* of the *mutaakhkhrîn* period is the structuring of issues and evidence using the terminology of theology, logic, dialectics and disputation. Based on the systematic approach of al-Baydâwî's work and the understanding of *uşûl al-fiqh* of his time, al-Chârpardî discusses the issues and evidence that al-Baydâwî succinctly addressed. The aim of the study is to determine Chârpardî's methodology in jurisprudential

thought, the scholars who influenced him, and the method he employed in jurisprudential debates by focusing on the evidence that falls outside the unanimously agreed upon evidence, which includes the *Qur'ân*, *Sunna*, *ijmâ'*, *qiyâs* and is subject to debate as to its validity. The limited number of studies on al-Chârpardî in Türkiye, such as those found in the *TDV İslam Ansiklopedisi* and the *İslam Düşünce Atlası*, this study is seen as contributing to an increase in research focusing on Chârpardî's jurisprudential thought.

Keywords: Uşûl al-Fiqh, al-Baydâwî, al-Chârpardî, *al-Sirâj al-wahhâj*, Controversial Evidences

Giriş

Günümüzde Ahmed el-Çârperdî'nin biyografisine ilişkin yapılan yeterli düzeydeki araştırmalardan dolayı onun hayatına ve eserlerine kısaca temas edilecektir. Adı, Faḥruddîn Aḥmed b. el-Ḥasen b. Yûsuf ('Alî) el-Çârperdî olarak kaydedilmektedir.¹ 664/1265 yılında günümüzde Karabağ sınırlarına denk gelen bir bölgede yer alan Arran/Errân yöresindeki Çarperd kalesinde doğmuştur.² Daha sonra Tebriz'e yerleşmiş orada 746/1346 yılında vefat etmiştir.³ Vefat edene kadar, Tebriz'den hiç ayrılmamıştır.⁴

¹ Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Subkî 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfi Subkî, *Ṭabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kubrâ*, ed. Maḥmûd Muḥammed Tanâhî - 'Abdulfettâh Muḥammed el-Ḥulv (Kâhira: Maṭba'âtu 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964), 9/8; Ebu's-Sıdk Taḳıyyuddîn Ebû Bekr b. Aḥmed b. Muḥammed b. Ömer İbn Kâdî Şuhbe, *Ṭabakâtu's-Şâfi'îyye* (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1987), 3/11; İsnevî, onun babasının adını el-Huseyn olarak kaydetmektedir. Ebû Muḥammed Cemâluddîn 'Abdurrahîm b. el-Ḥasen el-İsnevî, *Ṭabakâtu's-Şâfi'îyye*, thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1987), 1/189; Onun dedesinin adının Yûsuf değil, Ali olduğunu ilişkin değerlendirmeler için Bk Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 45.

² Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 45/52; Mehmet Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/230-231.

³ İsnevî, *Ṭabakât*, 1/189; Ebû Haḫs Sirâcuddîn Ömer b. 'Alî b. Aḥmed İbnu'l-Mulakḫın, *el-'Aḫdu'l-muzḫeb fî ṭabakâti ḫameleti'l-mezḫeb*, thk. Eymen Naşr el-Ezherî - Seyyid Mehennâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 406.

⁴ Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 57.

Çârperdi'nin ilmi kariyeri hakkında yeterince bilgi yoktur. Ancak ilim ehli bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. İbn Kâdi Şuhbe (d. 874/1470), Çârperdi'nin dedesi Yûsuf'un ('Alî'nin)⁵ Tebriz bölgesinin önemli âlimlerinden olduğunu ve ömrünü öğrenci yetiştirme ve eserler yazmakla geçirdiğini belirtmektedir.⁶ Çârperdi'nin oğlu İbrâhîm el-Çârperdi de bu ailede yetişen önemli âlimlerden biridir.⁷ Kaynaklarda Beydâvî ve Nizâmuddîn et-Tûsî (öl.?) hocaları olarak ön plana çıkmaktadır.⁸

Subkî (öl. 774/1370), Çârperdi'yi erdemli, dindar, mütefennin (üstad, birçok alanda mahir), devamlı bir şekilde ilimle ve talebe yetiştirmekle meşgul olan biri olarak tanıtmaktadır. Onun için kullandığı "Şeyhu'l-İmâm" lakabı, Çârperdi'nin birçok otorite öğrenci yetiştirdiğini göstermektedir.⁹ Nuruddîn el-Erdebilî (öl. 749/1348)¹⁰ ve Bedruddîn Muhammed b. 'Abdirrahim el-Ömerî (öl. 881/1408)¹¹ dışında birçok öğrenci yetiştirmiştir.¹²

Tarihi kaynaklarda, Çârperdi'nin eserleri arasında özellikle birkaç tanesi ön plana çıkmaktadır.¹³ Bunlar Beydâvî'nin fıkıh usûlünde yazdığı *Minhâc'ın şerhî*, Kazvinî'nin (öl. 665/1266) Şâfi'î fıkıhında yazdığı *el-Hâvi's-sağîr'*in şer-

⁵ Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdi ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 45.

⁶ Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdi ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 53.

⁷ İbrâhîm el-Çârperdi hakkında detaylı bilgi için bk. Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdi ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 39-45.

⁸ İbnu'l-Mulâkkin, *el-'Akdu'l-muzheb*, 400; Şener, "Çârperdi", 8/230-231; Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdi ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 54-56.

⁹ Subkî, *Tabakât*, 9/8.

¹⁰ İbn Kâdi Şuhbe, *Tabakât*, 3/11; Nuruddîn Ebû Muhammed Ferac b. Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Ferac el-Erdebilî, tebrizde akli ilimleir okudu ve Çârperdi'nin yanında yetişti. Beydâvî'nin *Minhâc'*ına nefis bir şerh yazmıştır. Şam bölgesindeki medreselerde dersler vermiştir. hicri 749 yılında şehit olarak vefat etmiştir. Bk. İbn Kâdi Şuhbe, *Tabakât*, 3/46-47.

¹¹ Çârperdi'nin öğrencisidir. Ona ait *el-Muğni'*yi şerh etmiştir. Metinle memzuc olan bir şerh olup, "Muğni'l-Ekrâd" olarak bilinmektedir. Bk. Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. 'Alî b. Fârs Ziriklî, *el-A'lâm kâ'm'usu terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikin* (y.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 6/201.

¹² Öğrencileri hakkında detaylı bilgi için bk. Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdi ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 59-65.

¹³ Osman Said Evdüzen, "Çârperdi", *İslam Düşünce Atlası* (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 3/1040-1143.

hi¹⁴, İbnu'l-Hâcib'in sarf ilmine dair yazdığı *eş-Şâfiye'*sinin şerhi ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) tefsir ilminde kaleme aldığı *el-Keşşâf*'ına dair yazdığı haşiyedir.¹⁵ Subkî meşhur olan *el-Keşşâf* haşiyesini defalarca okuduğunu belirtmektedir.¹⁶ Ayrıca o, Çârperdî ile 'Âdududdîn el-Îcî (ö. 756/1355) arasındaki ilmi tartışmalarını içeren yazışmalarını aktarmaktadır.¹⁷

“Şârihu Beydâvî” olarak bilinen¹⁸ Çârperdî, Beydâvî'nin en meşhur ve en gözde öğrencisi olup, Tebriz'de ondan yaklaşık olarak on yıl ders almıştır.¹⁹ Çârperdî, Beydâvî'nin *Minhâc'*ını şerh ederken *Minhâc'*ın tertibine göre Kitâb, sünnet, icmâ' ve kıyâs delillerinden sonra hücciyeti ihtilafı delilleri ele almaktadır.²⁰ Beydâvî'nin delil sistematiğinde hücciyeti konusunda ittifak edilen deliller ve ihtilaf edilen deliller olmak üzere ikili bir sınıflama vardır. Bu sistemde ihtilafı delilleri ise makbul deliller ve merdûd deliller olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²¹ Beydâvî'nin ihtilafı deliller sınıflaması büyük ölçüde Faḥruddîn er-Râzî'ye (öl. 606/1210) dayanmaktadır. Râzî, müctehidlerin şer'î deliller arasında hücciyeti konusunda ihtilaf ettikleri delilleri ele aldığı *Maḥşûl'*un son bölümde Beydâvî'nin makbul ve merdûd olarak sistemleştirdi-

¹⁴ Bu şerh Çârperdî tarafından tamamlanmamıştır. Bk. İbnu'l-Mulaḥḥîn, *el-'Akdu'l-muzheb*, 46.

¹⁵ Subkî, *Ṭabakât*, 9/9; İbnu'l-Mulaḥḥîn, *el-'Akdu'l-muzheb*, 496; İbn Kâdî Şuhbe, *Ṭabakât*, 3/310.

¹⁶ Subkî, *Ṭabakât*, 9/9.

¹⁷ Subkî, *Ṭabakât*, 10/47-52; Çârperdî'nin eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Abdullah Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası* (Ankara: İksad Publishing House, 2020); Mahmut Tekin, “el-Muḡnî fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdî'nin İstihâd Ettiği Şiirler”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020), 662-663; Ahmet Tekin, “Çârperdî'nin el-Muḡnî fi 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri”, II. *Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, ed. Gökhan Ofluoğlu vd. (Mardin: İksad Yayınevi, 2019), 285-286; Çârperdî ve İcî arasındaki tartışma için bk. Abdullah Bilin, “İcî İle Çârperdî Arasındaki Tartışma ve Arka Planı”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/2 (Aralık 2019), 1-16.

¹⁸ Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 55.

¹⁹ Mustakim Arıcı, “Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 68; Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, 55.

²⁰ Faḥruddîn Ahmed b. Tâcuddîn es-Sa'îd el-Hasen b. 'Alî Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Riyâd: Dâru'l-Mi'râcu'd-Duveliyeye, 1998), 2/983-984.

²¹ Ebû Sa'îd (Ebû Muhammed) Nâşiruddîn 'Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Minhâcu'l-voşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2009), 171-175.

ği delillerin her birini birer mesele şeklinde ele almaktadır.²² Çârperdi de Beydâvî'nin sistemini takip etmektedir.²³

1. Makbul Deliller

Çârperdi'ye göre makbul deliller asıl delili, istishâb, istikrâ', görüşler arasında en aza tutunma, el-munâsibu'l-mursel ve delilin yokluğu olmak üzere altı kısımdır.²⁴

1.1. Asıl Delili

Çârperdi, asıl delilindeki (*el-kavlu bi muқтаda'l-asl*)²⁵ "aslı", zarurî durumlar hariç değişiklik göstermeden devam eden delâlet olarak tanımlamaktadır. Onun aktarımına göre, faydalı olan şeylerde asıl olanın mubâhlık, zararlı olan şeylerde ise asıl olanın haramlıktır.²⁶ Râzî'nin bu delil kapsamında ifade ettiği üzere, önemli olanın şeriat geldikten sonra fiillerin hükmünde asıl olanın ne olduğu ile ilgilidir.²⁷

a. Faydalı Olan Şeylerde Asıl Olan İbâhadır

Çârperdi'nin, faydalı olan şeylerde asıl olanın ibâhâ olduğuna ilişkin yer verdiği deliller, Beydâvî'nin *Minhâc'* da kısaca zikrettiği delillerdir. Beydâvî'nin bu delilleri ise Râzî tarafından delâlet yönü uzun bir şekilde tartışılmaktadır.²⁸ Bu deliller ise şunlardır:

• “ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ ”-De ki: “Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?”...²⁹

²² Faḥruddîn Muḥammed b. Ömer b. el-Huseyn Râzî, *el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uşûl* (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1999), 2/468-512.

²³ Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/983-1010.

²⁴ Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/983-1014.

²⁵ Bu yöntemin “asıl delili” olarak adlandırılması için bk. Hasan Hacak-İmam Rabbani Çelik, “Kâdî Beydâvî'nin Usûl Düşüncesi”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 327.

²⁶ Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/983.

²⁷ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/469; Hasan Hacak - İmam Rabbani Çelik, “Kâdî Beydâvî'nin Usûl Düşüncesi”, 327.

²⁸ Karşılaştırma için bk. Râzî, *el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uşûl*, 2/468-473; Beydâvî, *Minhâc*, 171; Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/983-987.

²⁹ *Kur'an Yolu* (Erişim 6 Mart 2024), el-A'râf 7/32.

Çârperdî, bu ayetin, Allâh'ın kulları için yarattığı ziynetleri haram kılanları inkâr etme maksadı taşıdığını belirtmektedir. Ona göre ilgili ayet, Allâh'ın yarattığı ziynetleri haram kılanlara inkar etme maksadını taşıyorsa, o halde Allâh'ın yarattığı ziynetlerin kullar için mubâh olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.³⁰

- “أَجَلٌ لَّكُمْ الطَّيِّبَاتِ-İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır...”³¹

Çârperdî bu ayeti zikretmekle yetinerek delâlet yönü ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Ancak Râzî, ayette “tayyib” olandan kast edilenin helâl kavramının kendisi olmadığını belirterek istidlâlde bulunmaktadır. Ona göre ayetin başında “helâl kılındı” ifadesi yer aldığı için eğer buradaki “tayyib” kelimesi helâl kavramı ile ifade edilirse, “helal olanlar size helâl kılındı” şeklinde bir tekrarın olması icap edecektir. Râzî, “tayyib” kavramının “[insan] tabiatına/fıtratına hoş/uygun olan” şeklinde anlaşılması gerektiğini tespit etmektedir. Buna göre “[insan] tabiatına/fıtratına hoş/uygun olan şeyler size helâl kılındı” manası ortaya çıkmaktadır ki bu da faydalı olan şeylerin hepsinin helâl olmasını gerektirmektedir.³²

- “يَخْلُقُ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً-O'dur...”³³

Çârperdîye göre, bu ayetin maksadı açıktır, çünkü “لَكُمْ” deki “lâm” harfi faydayı bildirmeye özgü (ihtisâs) olarak kullanılmaktadır. Çârperdî, bu istidlâlâle yönelik muhtemelen iki itiraza yer vermektedir.³⁴ Çârperdî'nin zikrettiği bu iki itiraz Râzî'nin *el-Maḥşûl'* de zikredip, kritik ettiği itirazlardan bazılarıdır.³⁵

Birinci itiraza göre söz konusu ayet, faydalı şeylerden istifade etmenin mubâh olmasına delâlet etmemektedir. Çünkü “lâm” harfi bazen fayda manasının dışında da kullanılmaktadır. “وَأَنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا” ...kötülük ederseniz yine ken-

³⁰ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/472; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/984.

³¹ el-Mâide 5/4.

³² Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/472.

³³ el-Bakara 2/29.

³⁴ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/984.

³⁵ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/469.

dinize edersiniz..." ayetinde³⁶ olduğu gibi buradaki "lam" faydalanma manasında olmadığı açıktır. Keza "وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ" ayetinde olduğu gibi, faydalanmanın Allâh için söz konusu olması imkansızdır, aksi takdirde yaratılanların Allâh için olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.³⁷

Çârperdî, "lâm" harfinin faydayı bildirmeye özgü (ihtisâs) olarak kullanıldığı hususunda lügat ehlinin icmâ' ettiklerini belirterek bu itiraza cevap vermektedir. Ona göre "lâm" harfinin faydayı bildirme dışında kullanılması ise mecâzdır.³⁸

Çârperdî'nin aktardığı muhtemel ikinci itiraz ise şu şekildedir: Âyetteki "lâm" harfi faydayı bildirmeye özgüdür. Ancak âyet, faydalanmanın mubâh olduğuna delâlet etmemektedir. Ayetin muradının "yaratıcının varlığına dair istidlalde bulunma" olduğu da söylenebilir ki bu da bir faydadır.³⁹ Çârperdî'nin bu itiraza verdiği ve Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ündeki cevabı şu şekildedir: Âyetin manasının yaratıcının varlığına delâlet etme türünden faydalara hamledilmesi mümkün değildir. Çünkü bu fayda mükelleflerin bizatihi kendi nefsinde gerçekleşmektedir. Çünkü mükellefler kendi nefsinden hareketle yaratıcının varlığı ile ilgili istidlâlde bulunabilirler. Eğer yaratıcının varlığı konusunda istidlâlde bulunma mükelleflerin kendi varlıklarından hareketle gerçekleşiyorsa, bu faydanın başka bir şey ile gerçekleşmesi imkansızdır. Çünkü kişinin kendi nefsiyle gerçekleşen bir faydanın başka bir şeyle gerçekleşmesi, zaten var olan bir şeyin tekrarlanmasıdır. Bu da *taḥşilu'l-hâşıl* anlamına gelir ki, *taḥşilu'l-hâşıl* da imkansızdır.⁴⁰ Âyetin yaratıcının varlığına ilişkin istidlâlde bulunma faydasına hamledilmesi imkânsız ise o halde faydalı şeylerin ibâhasına hamledilmesi gerekir.⁴¹ Şihâbuddîn el-Çarâfî'nin (ö. 684/1285), ifade ettiği üzere, kişinin kendi nefsinden hareketle Allah'ın varlığına ilişkin bir fayda gerçekleştikten sonra, bu faydanın başka şeylerden gerçekleşmesi imkânsız değildir. Ona göre Allah'ın varlığına delâlet eden birçok delil bu-

³⁶ el-İsrâ' 17/7.

³⁷ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/985.

³⁸ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/985.

³⁹ Bu itiraz ve itirazın cevabı Râzî tarafından aktarılmaktadır. Bk. Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/471.

⁴⁰ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/471; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/965-966.

⁴¹ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/471; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/965-966.

lunmaktadır ve bu delillerin kişinin kendi nefsinden veya başka bir şeyden gerçekleşip bir arada bulunması mümkündür. Karâfî, burada *taḥşilu'l-hâşıl* olmadığını söyleyerek bu argümana itiraz etmektedir.⁴²

b. Zararlı Olan Şeylerde Asıl Olan Tahrîmdir

Asıl delilinin ikinci kısmı olarak zararlı olan şeylerde haramlığın esas alınmasıdır. Bunun delili olarak Râzî ve Beydâvî'nin de bu kısımda zikrettiği Hz. Peygamber'den nakledilen "İslam'da zarar vermek ve zarar görmek yoktur." hadisini Çârperdî de ele almakta ancak meseleyi detaylandırmamaktadır.⁴³

Malum olduğu üzere Eş'arî ve Şâfi'î gelenekte iyilik ve kötülük eşyanın zatında değildir. Ancak onların eşyanın zatında olmasa dahi aksine bir delil olmadığı müddetçe faydalı olan şeyin aslen mubâh ve zararlı olan şeyin ise aslen harâm olmasına dair genel bir yöntem ortaya koymaları, fakîhin hakkında nass olmayan konularda şer'î hükme ulaşırken genel kuraldan hareket etme kolaylığı ve esnekliği sağlamaktadır.⁴⁴

1.2. İstishâb

Çârperdî'nin, ihtilaflı delillerden makbul olarak kabul ettiği ikinci delil istishâbtır. Çârperdî, "istishâbu'l-hâlî", bir şeyin var olduğu hal üzere kalması, yani devam etmesi olarak tanımlamaktadır. O, Şâfi'î'nin (ö. 204/820) istishâbı hüccet olarak kabul ettiğini ve tercihe şayan olan görüşün de bu olduğunu belirtmektedir. Onun aktardığına göre Hanefiler ve mütekellimler⁴⁵ istishâbın hüccet olmadığı görüşündedirler. Çârperdî, istishâba örnek olarak Şâfi'î'nin şu görüşünü zikretmektedir:⁴⁶

⁴² Ebû 'Abbâs Şihâbuddîn Aḥmed b İdrîs el-Karâfî, *Nefâisu'l-uşûl fî şerḥi'l-Maḥşûl*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd 'Alî-Muḥammed Mu'avvaḍ (b.y.: Mektebetu Nizâr Muştafâ@, 1995), 9/3987.

⁴³ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/475; Beydâvî, *Minhâc*, 171-17; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/984.

⁴⁴ Bu tespit ve değerlendirmeler için bk. Hasan Hacak-İmam Rabbani Çelik, "Kâdî Beydâvî'nin Usûl Düşüncesi", 327.

⁴⁵ Râzî, istishâbın hüccet olmadığı görüşünü Hânefililer ile beraber mütekellimlerin çoğunluğuna nispet etmektedir. Bk. Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/375.

⁴⁶ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/967-968.

- Ön ve arka avret mahalleri dışında vücuttan çıkan her hangi bir şey abdesti bozmez. Çünkü kişi, bundan önce yani avret mahalli dışında vücuttan bir şey çıkmadan abdestliydi. Şimdi de yani avret mahalli dışında bir şey çıktıktan sonra da abdestli olması gerekir. Diğer bir deyişle asılolan durumun yani abdestli olmanın devam etmesidir.

Çârperdi, Beydâvî'nin istishâbın hücciyeti için birkaç delil zikrettiğini söyleyerek bunları açıklamaktadır. Şöyşe ki;

a) İstishâb, zann ifade eder, zann ile de amel edilmesi vâcibtir. Çârperdi, bunu önermeler şeklinde formüle etmektedir:

- Birinci mukaddime: Birinci zamanda bir şeyin varlığının zannedilmesi, o şeyin varlığına ilişkin zannın ikinci zamanda da devam ettiğini gerektirir.
- İkinci mukaddime: Zanna tâbi olunur.

Çârperdi'nin Beydâvî'ye ait yorumladığı bu argüman esasında Râzî'nin istishâbın hücciyeti için ortaya koyduğu ilk argümandır.⁴⁷

b) Beydâvî, kısaca Peygamberliğin varlığını istishâba delil olarak ileri sürmekte, Çârperdi ise bu argümanı açıklamaktadır. Beydâvî ve Çârperdi'nin yer verdiği bu argüman, Râzî'nin istishâbın temeline ilişkin ileri sürdüğü argümandır. Buna göre;

- Dinin tamamlanması ancak nübüvvetin kabul edilmesi ile gerçekleşir.
- Nübüvvetin kabulü ise ancak mucize ile gerçekleşir.
- Mucize kendisinde meydan (tahaddî) okumanın bulunduğu devam edip süregelen adete aykırı olarak gerçekleşen harikulade fiiller olduğu için istishâb hüccetir.⁴⁸

Buradaki delil özetle bir şeyin varlığının yerleşik olarak devam edip adet olması üzerine kurgulanmıştır. Bir şeyin olduğu hal üzere devam etmesi ise istishâbtır. İstishâb kabul edilmediği takdirde bir şeyin adet olduğu üzere devam etmesi de kabul edilmemiş olunur. Bu kabul edilmediği takdirde buna

⁴⁷ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/475-483; Beydâvî, *Minhâc*, 172; Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/988.

⁴⁸ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/2/83; Beydâvî, *Minhâc*, 172; Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/988-989.

aykırı olarak gerçekleşen mucize de kabul edilmemiş olur. Mucize kabul edilmez ise, nübüvvette kabul edilmemiş olur. O halde nübüvvettin ispatı, istishâbın hüccet olduğunu göstermektedir.

c) Râzî ve Beydâvî'ye göre Hz. Peygamber zamanında sabit olan şer'î hükümler, onun zamanında nesih edilmediği müddetçe Hz. Peygamber'den sonrakiler için de hüccet olabilmesi ve bu şer'î hükümlerin geçerliliğinin devam etmesine bağlıdır. Bu da bir anlamda istishâbı kabul etmeyi gerektirmektedir.⁴⁹ Çârperdî, bu argümanı münazara diline uyarlayarak mulâzemet yöntemiyle ele almaktadır. Münazara ilminde mulâzemet (istilzâm-telâzum) "iki önermeden birinin diğerini gerektirmesi" anlamına gelmektedir. İki şeyin birbirini zorunlu olarak gerektirmesinde, gerektiren şeye melzûm, gerekli olan şeye ise lâzım denilmektedir.⁵⁰ Çârperdî, nübüvvet ile istishâb arasındaki mulâzemet ilişkisini şu şekilde kurgulamaktadır:

- Melzûm: İstishâb hüccet değildir.
- Lâzım: Hz. Peygamber zamanında sabit olan hükümlere kesin olarak uymak gerekli değildir.
- Mulâzemet: Hz. Peygamber zamanında sabit olan şer'î hükümlerin kendisinden sonrakiler için de geçerli olması ancak bu şer'î hükümlerin devam ettiğini ve onları nesh eden bir nâsihin olmadığını kabulü ile mümkündür. Bu da istishâbı kabul etmekle mümkündür. Çünkü asıl olan şer'î hükümlerin devam etmesi ve onları nesh eden bir nâsihin bulunmamasıdır. Buradaki mulâzemet ilişkisine göre melzûmun (istishâbın hüccet olmaması) geçersizliği, lâzımın (Hz. Peygamber zamanındaki hükümlerin kendisinden sonra geçerli olmaması) geçersizliğini de gerektirmektedir. Bu durumda istishâb hüccettir.⁵¹

Beydâvî, istishâbın hüccet olmaması durumunda talâk konusundaki şüphenin nikâh konusundaki şüphe gibi olacağını belirtmektedir.⁵² Çârperdî ise,

⁴⁹ Râzî, *el-Maḥṣûl*, 2/2/83; Beydâvî, *Minhâc*, 172.

⁵⁰ Ömer Türker, "Telâzum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/394.

⁵¹ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/989.

⁵² Beydâvî, *Minhâc*, 172.

istishâbın hüccet olmasına ilişkin bu argümanı açıklamaktadır. Buna göre istishâb hüccet olmamış olsaydı, o zaman talâkın gerçekleşmesi konusunda oluşan şüphe, nikâhın gerçekleşmesi konusundaki şüphe gibi olurdu. Bu durumda kadının erkeğe hem talâk hem de nikâh konusunda gerçekleşen şüpheden dolayı helâl veya haram olması mümkündür. Ancak âlimler talâk konusundaki şüphe ile nikâh konusundaki şüphelyi birbirinden ayırmışlardır. Birinci surette (talâk şüphesinde) kadının erkeğe helâl, ikinci surette (nikâh şüphesinde) ise haramdır.⁵³ Beydâvî ve Çârperdî'nin bu konudaki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla nikahlı bir erkek, eşini başayıp-boşamadığı konusunda şüphe ederse, istishâb delili kabul edilmediği takdirde bu şüphe dikkate alınır ve kadın erkeğe haram, eğer şüphe dikkate alınmaz ise o zaman helâl olur. Ama istishâb ile amel edildiğinde şer'î olarak nikâh sabit olduktan sonra bunu ortadan kaldıran kat'î bir delil olmadığı müddetçe nikâh akdi ortadan kalkmaz. Yani kadın erkeğe helâldir. Keza istishâb delil olarak kabul edildiğinde, nikahın gerçekleşip-gerçekleşmediği hususunda bir şüphe oluşursa asıl olan kişinin bekar olmasıdır. Bu şüphe aslı ortadan kaldırmaz ve kadın erkeğe haram olmuş olur.

Râzî, her ne kadar talâk ve nikâh örneğini vermese de esasında yakîn ve şek konusundaki düşüncesi, Çârperdî ve Beydâvî'nin bu argümanda Râzî'den etkilendikleri izlenimi vermektedir. Zira, Râzî'nin istishâbın hücciyeti için ileri sürdüğü şer'î gerekçelendirme türlerinden bir tanesi şek ve yakîne dayanmaktadır. Râzî'ye göre, fakihler kendi aralarında birçok ihtilafa düşmelerine rağmen, bir şeyin varlığı konusunda kesinlik oluştuğunda, onu ortadan kaldıran bir şüphenin ortaya çıkması ile kesinliğin ortadan kalkmayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Râzî, şüphe ile yakînin izale olamayacağına ilişkin fakihlerin ittifakını, istishâb olarak değerlendirmektedir.⁵⁴

d) Çârperdî, istishâbın hücciyeti konusunda tartıştığı diğer bir husus bekânın varlık için sebep ve şarta ihtiyaç duyup duymamasıdır. Ona göre bâkî (devam eden) olan yeniden ortaya çıkacak bir sebep ve şarttan müstağnidir. Ancak hâdis (yeni ortaya çıkan) ise bundan müstağni değildir. Bu durumda bâkî olanın bekâsı, hâdis olanın hudûsuna tercih edilir. Bâkî olanın yeni orta-

⁵³ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/989.

⁵⁴ Râzî, *el-Mahşûl*, 2/476.

ya çıkacak sebep ve şartta ihtiyaç duyması ya kendi varlığı veya kendi varlığının devamı için gereklidir. Ancak bâkî olan zaten var olduğundan kendi varlığının ispatı için yeni bir şarta ve sebebe ihtiyacı yoktur. Bâkî olanın devamlılığı için de yeni ortaya çıkacak bir şarta ve sebebe ihtiyacı yoktur. Çünkü bâkî olanın devam ediyor olması onun varlığının sebebi ve şartı olarak yeterlidir. Hâdis olanın ise kendi varlığı için yeni bir sebebe ve şarta ihtiyacı ise apaçıktır (bedihîdir); çünkü hâdis, hudûs için yeni bir sebebe ve şarta muhtaçtır. Bu durumda da bâkî olan yeni bir sebep ve şarttan müstağni olduğu için, hâdis tercih edilmelidir. Çünkü müstağni olan ancak onun varlığına engel olabilecek bir mâni sebebi ile yok olabilir. Ancak muhtaç olan ise onun varlığını gerektirenin yokluğu ve bir mâninin varlığı ile yok olur. Bu gerekçeden dolayı müstağni olanın varlık olarak zarurî bir şekilde, muhtaç olana tercih edilir ve tercih edilen ile amel edilmesi gerekir.⁵⁵ Bir anlamda istishâbda da asıl olan var olanın devamı yani bekâsı olduğu için istishâb ile amel edilmesi gerekir. Esasında Çârperdî'nin bu delili Râzî'nin, istishâbın hücciyeti için uzun uzadıya tartıştığı müessirin varlığı argümanına dayanmaktadır. Çünkü Râzî, bâkî olanın müessirden müstağni olduğunu, hâdisin ise müessire ihtiyaç duyduğunu, müessirden müstağni olanın var olma bakımından müessire ihtiyaç duyana tercih edildiğini belirtmektedir.⁵⁶ Onun tespiti ile fakihler, bâkî olanın bekâsını hâdis olanın hudûsuna, diğer bir deyişle istishâbı tercih etmişlerdir.⁵⁷

e) Çârperdî'nin istishâbın hücciyeti için tartıştığı son argüman ise bâkî olanın hâdis olandan daha çok olmasına ilişkindir. Buna göre bâkî olanın yokluğu, hâdis olanın yokluğundan daha azdır. Çünkü, hâdis varlık dünyasına girmediği takdirde yokluğu sonsuzluğu içermektedir. Yani hâdis varlık dünyasına girmez ise onun yokluğu sonsuz bir şekilde devam edebilir. Ancak bâkî olan ise sonsuzluğu içermez. Çünkü bâkî olanın sonsuzluğu içermesi, varlık açısından gayr-i mutenâhî (sonsuz olmayan) olan bir şeyin onun varlığına ilişmesiyle gerçekleşir. Bu şekilde bâkî olanın yokluğu daha az, hâdis olanın yokluğu ise daha çoktur. Bu durumda bâkî olan tartışmasız bir şekilde hâdis olandan daha çoktur. Çokluk ise zannı gerektirir. Çârperdî, zanna tabi

⁵⁵ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/889-890.

⁵⁶ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/476.

⁵⁷ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/476.

olunması gerektiğini belirterek, istishâbın hücciyetini farklı bir açıdan temellendirmeye çalışmaktadır.⁵⁸ Onun bu temellendirmesi de Râzî'ye dayanmaktadır.⁵⁹

Esasında Çârperdi'nin istishâbın hücciyeti için tartıştıkları meselelerin büyük çoğunluğu Râzî'nin düşüncesine dayanmaktadır. Râzî ve onun usûl yöntemini takip edenler; kelâm, mantık ve münazara gibi aklî ilimleri önemserler ve ortaya koydukları eserlerde bu ilimleri sıklıkla kullanırlar. Onların takip ettikleri "tahkik metodu" fıkıh usûlü konularının meseleler halinde işlenmesi ve ilgili meselenin ana çerçevesinin çizilmesi, o mesele ile ilgili var olan deliller dışında birçok yeni delilin ortaya konması, muhalif görüşler delilleriyle zikredilerek konu mantık ve münazara uslubunca detaylı bir şekilde tartışılmasını ifade etmektedir.⁶⁰ Burada da istishâbın temellendirilmesi için kullanılan mantık ve münazara dili, nübüvvetin ispatı, bekâ ve hudûs gibi kelâmî-felsefî argümanlar, şer'î bir yöntemin ispatında kullanılması "tahkik metodu" nun uygulanışı bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

1.3. İstikrâ'

Çârperdi, Beydâvî'ye uyararak ihtilafî olan makbul deliller arasında istikrâ'ı üçüncü sırada ele almaktadır.⁶¹ Mantık ilminde istikrâ', tümevarım veya endüksiyon şeklinde ifade edilmektedir.⁶² Çârperdi, istikrâ'ı "[Küllî'nin bir parçası olan] cüz'ide hükmün var olmasından dolayı küllînin kendisinde de hükmün var olması" şeklinde tanımlamaktadır.⁶³ Râzî ise istikrâ'ı tanımlarken "cüz'ünün bazılarında hüküm var olduğu..." ifadesini kullanmakta, Çârperdi ise tanımda "bazı" kelimesine yer vermektedir.⁶⁴ Muhtemelen Râzî, mantık terminolojisine uygun bir tanım yapmak için "cüz'ünün bazıları" nı tanıma ek-

⁵⁸ Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/990-991.

⁵⁹ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/481-482.

⁶⁰ Bu tespit ve değerlendirmeler için bk. Tuncay Başoğlu, "Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi", *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker- Osman Demir (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 245; 247.

⁶¹ Beydâvî, *Minhâc*, 173.

⁶² Mehmet Selim Aslan, "İslam Hukuk Metodolojisinde İstikrâ Yöntemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 63.

⁶³ Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/991.

⁶⁴ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/499; Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/991.

lemiştir. Çünkü mantıkçılar, istikrâ'ı tam ve eksik (nâkıs) olmak üzere iki kısma ayırırlar. Tam istikrâ' küllînin bütün cüz'lerini araştırmak suretiyle elde edilen genel bir hüküm olup, kesinlik taşımaktadır. Eksik istikrâ' ise bir küllînin bazı cüz'leri araştırmak suretiyle elde edilen genel hüküm olup, zannîdir. Yaygın olarak kullanılan istikrâ' türü budur.⁶⁵ Zaten Râzî, kavram olarak istikrâ'ı "el-istikrâ'u'l-maznûn" terkibi ile kullanmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere Râzî, istikrâ'ın yakîn değil destekleyici bir delil ile zann ifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁶ Buradan anlaşıldığı kadarıyla Râzî'nin istikrâ' ile kast ettiği mantıktaki nâkıs istikrâ'dır.⁶⁷ Çârperdî'nin istikrâ'a verdiği örnek Gâzzâlî, Râzî ve Beydâvî tarafından verilen şu örneklerdir:⁶⁸

"Binek üzerinde edâ edilebilebileceğinden dolayı vitir, vâcib (farz) değildir. Çünkü vâcib olan hiçbir şey binek üzerinde eda edilmez. Bu durumda vitir vâcib olamaz."⁶⁹

Çârperdî, bunu ikinci tür kıyâs olarak şu şekilde ifade etmektedir.

- Vitir binek üzerinde edâ edilebilir.
- Hiçbir bir vâcib binek üzerinde edâ edilmez.
- O halde vitir vâcib değildir.

Çârperdî bu kıyastaki küçük önermenin (vitir binek üzerinde eda edilebilir) açık olduğunu belirtmektedir. Râzî'nin ifadesi ile birinci mukaddimenin varlığı, icmâ' ile sabittir. Çârperdî'nin açık dediği vitrin binek üzerinde kılınabileceğinin icmâ' ile sabit olmasıdır. Büyük önerme (hiçbir bir vâcib binek üzerinde eda edilmez) istikrâ' yoluyla vâciblerin cüz'lerini araştırmak suretiyle ulaşılmaktadır.⁷⁰ Râzî'nin ifadesi ile ikinci önerme istikrâ' ile sabittir, çünkü vâcib türlerine bakıldığında hiçbirinin binek üzerinde eda edilmeyece-

⁶⁵ Abdulkuddüs Bingöl, "İstikrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 23/358-359.

⁶⁶ Aslan, "İslam Hukuk Metodolojisinde İstikrâ Yöntemi", 68-74.

⁶⁷ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/499.

⁶⁸ Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed Gâzzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, çev. H. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1/67; Râzî, *el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uṣûl*, 2/499; Beydâvî, *Minhâc*, 173; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/991.

⁶⁹ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/49

⁷⁰ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/992

ği görülmekte ve bütün vâciblerin binek üzerinde eda edilemeyeceği hükmüne ulaşılmaktadır.⁷¹

Ğazzâlî (ö. 505/1111) ve Beydâvî istikrâ'ın zann ifade ettiğini belirtmektedir.⁷² Râzî ise istikrâ'ın tek başına değil onu destekleyen bir delil ile zann ifade edeceğini, bu şekilde zann ifade ettikten sonra da ona uymanın vâcib olduğunu belirtmektedir.⁷³ Çârperdî de, istikrâ'ın zann ifade ettiğini ve Hz. Peygamber'in "biz zahire göre hüküm veririz" hadisi gereği zann ile amel etmenin vâcib olduğunu belirtmektedir. Çârperdî bu hadisin haber kipi ile varit olmasına rağmen emir manası taşıdığını vurgulamaktadır. Çârperdî, istikrâ'ın hükmünün kat'î değil zannî olmasının nedenini, araştırılanların hükmünün araştırılmayanların hükmünden farklı olmasının mümkün olmasına dayandırmaktadır. Ona göre araştırılmayan hiçbir cüz'î kalmaz, tamamı araştırılmış ise, o zaman istikrâ' tam olur ve katiyet ifade eder.⁷⁴ Bu durumda da bu istikrâ' nâkıs değil, tam istikrâ' olur.

1.4. Farklı Görüşler Arasında En Aza Tutunmak

Çârperdî'nin *el-aḥzu bi'l-aḳal* olarak adlandırdığı delil ihtilaflı görüşlerin ortak noktasını esas⁷⁵ almaktadır.⁷⁶ Ğazzâlî, Râzî ve Beydâvî fakihlerin [miktarı konusunda] ihtilaf ettikleri bir konuda Şâfi'î'nin bu görüşler arasında prensip olarak en az olanı tercih ettiğini belirtmektedir.⁷⁷ Beydâvî ve Çârperdî, en azı olanın benimsenmesini olumsuzlayan bir delil olmadığı taktirde Şâfi'î'nin en az olan görüşü benimsediği kaydını koymaktadır.⁷⁸ Burada "en aza tutunmaya ilişkin delilin yokluğu" kaydının özellikle zikredilmesi, en azın tercih edilmesine muhalif bir delilin olması durumunda, en az ile amel edilmeyeceğine vurgu yapmak içindir. Çârperdî'nin bu konuda zikrettiği örneklerden

⁷¹ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/49; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/991-992.

⁷² Ğazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/68; Beydâvî, *Minhâc*, 173.

⁷³ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/499; Aslan, "İslam Hukuk Metodolojisinde İstikrâ Yöntemi", 69.

⁷⁴ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/993.

⁷⁵ Hacak - Çelik, "Kâdî Beydâvî'nin Usûl Düşüncesi", 330.

⁷⁶ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/992;

⁷⁷ Ğazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/300; Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/492; Beydâvî, *Minhâc*, 173.

⁷⁸ Beydâvî, *Minhâc*, 173; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/993.

ilki Yahudilerin diyetinin miktarına ilişkin usûl eserlerinde sıklıkla zikredilen meseledir. Yahudilerin diyeti konusunda fakihler üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bazıları Yahudilerin diyetinin miktarının Müslümanların diyet miktarına eşit olduğunu, bazıları Müslümanların diyetinin yarısı olduğunu, bazıları ise Müslümanların diyetinin üçte biri kadar olduğunu belirtmişlerdir. Şâfi'î bu üç farklı miktar konusunda en az olanı tercih etmiş ve Yahudilerin diyetinin Müslümanların diyetinin üçte biri kadar olduğunu benimsemiştir.⁷⁹

Çârperdî farklı görüşler konusunda en azın tercih edilmesini gerektiren aykırı bir delilin varlığına verdiği örnek ise köpeğin yalamasından dolayı necis olan şeyi yıkama sayısındır. Bu konuda bazı fakihler üç kez, bazıları ise yedi kez yıkanması görüşünü benimsemişlerdir. Çârperdî'nin naklettiğine göre Şâfi'î, bu konuda ez az olan görüşü tercih etmemiştir. Aksine yedi kez yıkanma görüşünü benimsemiştir. Çünkü bu konuda en azın yani üç kez yıkama görüşünü benimsemenin caiz olmadığını gösteren delil yani nass vardır.⁸⁰

Râzî ve onu takip eden Beydâvî, en aza tutunmanın hüccet oluşunu icmâ' ve berâet-i asliyyeye dayandırmaktadırlar.⁸¹ Çârperdî de bu görüşü benimseyerek en aza tutunmanın delilini icmâ'a ve berâet-i asliyyeye dayandırmaktadır. Çünkü Yahudînin diyetindeki örnekte olduğu gibi "üçte bir" konusunda icmâ' vardır. İcmâ' edilen "üçte birinden" fazlası ile sorumlu olmama ise, berâet-i zimmete göredir. Çünkü asıl olan zimmetin sorumluktan beri olmasıdır.⁸² Gazzâlî, ise farklı görüşler arasında en aza tutunmayı icmâ' çerçevesinde değerlendiren bazı fakihlerin olduğunu ancak bunun icmâ'a tutunmak anlamına gelmeyeceğini belirterek, görüşler arasında en aza tutunmanın berâet-i asliyyedeki istishâbu'l-hâle dayandığını belirtmektedir. Gazzâlî, Yahudilerin diyetinde üçte berinden fazlasının gerekliliği konusunda ihtilaf olduğu için üçte bir konusunda icmâ' olmadığı tespitini yapmaktadır. Aksi durumda üçte birinden fazlasını kabul edenler icmâ'a aykırı davranmış kabul edilir ve görüşleri batıl olurdu. Ona göre Şâfi'î, üçte bir görüşünü benimserken icmâ'a değil, üzerinde icmâ' edilen miktarın vucûbiyetini esas almıştır. İcmâ' edilen

⁷⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/300; Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/499; Beydâvî, *Minhâc*, 173; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/993.

⁸⁰ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/497; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/994.

⁸¹ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/496-497; Beydâvî, *Minhâc*, 173.

⁸² Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/993-994.

miktarın vucûbiyeti dışında kalan miktarın gerekliliği konusunda ise Şâfi'î'ye göre ziyadeyi artıracak bir delil olmadığı için, berâet-i asliyyeye başvurmuştur. Gazzâlî, sonuçta ittifak edilen hususun dışında miktarın artırılıp artırılmayacağı konusunda ihtilaf olduğunu, bunun icmâ' olmadığını savunmaktadır.⁸³ Esasında en aza tutunma konusunda Gazzâlî ile Râzî ve onun takip edenler arasındaki ihtilaf lafzî düzeydedir. Çünkü Gazzâlî, en aza tutunmayı icmâ' bahsinde ele alıp, bunun bir icmâ' olmadığını savunmaktadır. Râzî ve onun takipçileri ise en aza tutunma delilini zaten üzerinde ittifak edilen deliller arasındaki icmâ' bahsinde değil, hücciyeti konusunda ihtilaf edilen deliller konusunda ele almaktadırlar. Bu da onların en aza tutunma delilini icmâ' olarak görmediklerini, sadece en aza tutunma delilinin hüccet olduğunu ispatlama konusunda icmâ'ı delil olarak kullandıklarını göstermektedir. Bu durum da onların en aza tutunmayı bir icmâ' olarak görmediklerini, sadece hücciyeti konusunda ihtilaf edilen bir delili icmâ' ile temellendirme gayreti içinde olduklarını göstermektedir.

Çârperdî, en aza tutunmanın hüccet oluşuna ilişkin Beydâvî'nin kısaca zikrettiği muhtemel bir itirazı tartışmaktadır.⁸⁴ Buna göre ihtiyat prensibine uygun olarak farklı miktarlar konusunda en çok olanın dikkate alınması gerekir. Çünkü bu miktarlar konusunda en çok olan tercih edildiğinde kesin olarak sorumluluktan kurtulmak mümkün olur. En çok olan dışındaki görüşler benimsendiğinde sorumluluğun ortadan kalkmama ihtimalinden dolayı en aza tutunmak caiz değildir. Çârperdî bu itiraza şu şekilde cevap vermektedir: Farklı görüşler arasında daha çok olanın benimsenmesi gerektiğini kabul etmiyoruz. Çünkü zimmetin daha çok olanla sorumlu olduğu kesin olarak bilindiği taktirde geçerlidir. En azın dışında daha fazlasının alınması konusunda kesinlik varsa zaten ona uyulur. Çârperdî ihtiyatın ise vâcib olan veya aslı vâcib olan hususlarda geçerli olduğunu belirtmektedir. O, vâcib olana unutulmuş namaz örneğini vermektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla unutulmuş kılınmayan namazlar kaza edildiğinde kaç tane namaz bulunduğu hatırlanmaz ise bu durumda ihtiyat gereği en fazla sayı dikkate alınır. Aslı vâcib olan ise Ramazan'ın otuzuncu gününde havanın kapalı olmasından dolayı hilâlin görünmesinin müşkil olmasıdır. Çârperdî'ye göre hilalin görünmesi müşkil ol-

⁸³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/300.

⁸⁴ Beydâvî, *Minhâc*, 173.

duğu için Ramazan'ın otuzuncu gününde oruç tutmak vâcibtir. Çünkü zaten asıl olan otuz gün oruç tutmaktır. Ramazan'ın otuzuncu gecesinde Ramazan'ın bitip Şevvâl ayının girdiğini gösteren hilalin görünmesini engelleyen hava koşullarından dolayı, ihtiyat gereği orucu otuz güne tamamlayıp en çok olanı esas almak gerekir.⁸⁵

1.5. el-Munâsibu'l-Mursel

Çârperdî, Beydâvî'nin sistemine uyarak hücciyeti konusunda ihtilaf edilen beşinci delil olarak el-munâsibu'l-murseli zikretmektedir.⁸⁶ Subkî'nin ifadesi ile el-munâsibu'l-mursel, el-mesâlihu'l-mursele ve istislâh olarak da adlandırılmaktadır.⁸⁷ Çârperdî bu kısımda konuyu işlerken özellikle kıyâs bahsinde 'illeti tespit etme metotlarında munâsebeyle sıklıkla vurgu yapmaktadır. Çârperdî, munâsebe yönteminde munâsibin Şâri'î'nin onu dikkate alıp almaması bakımından üç kısma ayrıldığını belirtmektedir:

- a. Muteber olduğu bilinen münâsib
- b. İlğa edildiği bilenen münâsib
- c. Muteber ve ilğa edildiği bilinmeyen münâsib

Çârperdî, üçüncüsünün *el-munâsibu'l-mursel* olarak adlandırıldığını ve konunun detaylarının daha sonra geleceğini belirtmektedir. Çârperdî, 'illeti tespit etme metotlarında kısaca değindiği el-munâsibu'l-murseli ihtilafli delillerde detaylı bir şekilde ele alınacağına vurgu yapmaktadır.⁸⁸ Çârperdî, burada da Şâri'î tarafından muteber olup olması bakımından münâsibi ele almakta ve el-munâsibu'l-mürselin hücciyeti ile ilgili tartışmalara değinmektedir.⁸⁹ Çârperdî muteber olduğu ve ilğa edildiği bilinmeyen kısmı, munâsibin uzak cinsinin hükmün cinsinde muteber olarak tanımlamakta ve bu kısmı el-murselu'l-mulâim olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Onun tanımlamasına göre el-murselu'l-mulâim nass veya icmâ' ile muteber olmayan, hükmün

⁸⁵ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/993.

⁸⁶ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/996.

⁸⁷ Ebu'l-Hasan 'Alî b 'Abdulkâfi Takıyuddîn es-Subkî- Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Subkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984), 3/178.

⁸⁸ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/910-911.

⁸⁹ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/996-1000.

[Şâri'in maksatlarının] uygunluğuna bina edilmediği ve ilga edildiği de ortaya çıkmayan ancak uzak cinsinin hükmün cinsinde muteber olduğu munâsibtir. Çârperdi, buna az miktarda içilip sarhoş etmeyen nebizi örnek vermektedir. Buna göre nebizin az olanı ile içmekle her ne kadar da sarhoş olunmaz ise de az miktarda içilen hamra kıyâs ile haram kabul edilir. Az miktarda içilen hamrın haram olmasının 'illeti, çok içilmesine de sebebiyet vermesidir. Çârperdi'ye göre bu, Şâri'in itibara almadığı bir munâsibtir. Fakat onun uzak cinsi muteberdir. Çünkü halvet, zinaya sebep olabileceği için Şâri zinayı haram kıldığı gibi halveti de haram kılmıştır.⁹⁰ Çârperdi'nin buradaki verdiği örnek Gazzâlî'ye dayandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Gazzâlî, illeti tespit etme yöntemlerinde munâsebeyi ele alırken munâsibi muessir, mulâim ve ğarib olarak üç kısma ayırmaktadır. Gazzâlî, kendi cinsinin hükmün cinsinde mueesir olduğu şeklinde nitelendiği mulâime, sarhoş etmese bile az miktarda içilen nebizin az miktarda içilen hamra kıyâsla haram olmasını örnek vermektedir. O bunu şu ifadelerle gerekçelendirmektedir: "Şarabın azını 'azı çoğuna davet eder' şeklindeki talil [ta'lîl] edişimiz, kendisinin etkisi ortaya çıkmamış fakat cinsinin etkisi ortaya çıkmış bir munâsibtir. Zira halvet zinaya çağırıcı olduğundan Şer' zinayı haram kıldığı gibi halveti de haram kılmıştır. Bu vasıf, her ne kadar hükümde kendisinin tesiri ortaya çıkmamışsa da Şer'in aynı cinsten bir tasarrufuna mülâimdir."⁹¹

Çârperdi el-munâsibu'l-murselin hücciyeti konusunda ihtilaf olduğunu belirtmektedir. Onun aktardığına göre Gazzâlî bunu üç şartla muteber kabul etmektedir. Bu şartlar munâsibin; zarurî⁹², kat'î ve küllî olmasıdır. Çârperdi'nin aktardığına göre Gazzâlî burada kâfirlerin Müslümanlarla yaptıkları savaşta Müslüman esirleri kalkan/siper olarak kullanılması örneğini vermektedir. Gazzâlî'ye göre böyle mesele şer'de hiç gündeme gelmemiştir. Müslümanlar kâfirlerle savaşırken, kalkan olarak kullanılan Müslümanlar dikkate alınmaz ise bu durumda hiçbir suçu olmayan Müslümanlar öldürülebilirler. Ancak kalkan olarak kullanılan Müslüman esirler vurulmaz ise bu durumda kâfirler İslam ülkesini ele geçirebilir ve ellerindeki eserler dahil Müslümanların hepsini öldürebilirler. Bu durumda da kâfirlerin Müslüman ülkesi-

⁹⁰ Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/997-998.

⁹¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 2/255-256.

⁹² Subkî, *el-İbhâc*, 3/178.

ni ele geçirecekleri kat'î olarak bilinmektedir. Ancak kâfirlerle savaşıp onlarla beraber kalkan olarak kullanılan Müslüman esirler vurulursa o zaman Müslümanlar galip gelecektir. Bu durumda kalkan olarak kullanılanların bazıları Müslüman olsa bile kâfirlerle savaşılması gerekir. Çünkü kâfirlerin elinde kalkan olarak kullanılan Müslümanlar savaş esnasında olmazsa da kâfirler tarafından öldürülecektir. Savaş esnasında kalkan olarak kullanıldıkları için Müslümanlar ile savaşta öleceklerdir. Yani her halükârda kalkan olarak kullanılan Müslümanlar öldürüleceklerdir. Bu durumda kalkan olarak kullanılmayan İslam ülkesinde bulunan geride kalan Müslümanların korunması önceliklidir. Gazzâlî, bunun belirli bir asla kıyâs yapılmadan ulaşılan bir maslahat olduğunu belirtmektedir. Ona göre üç şart varsa (zarurî, kat'î ve küllî) maslahata itibar edilir.⁹³ Munâsib, zarurî olmaz ise buna itibar edilmez. Kâfirlerin Müslümanları bir kalede kalkan olarak kullanması halinde burada kâfirlerle savaşmada zarûrîlik şartı yoktur. Çünkü eğer o kaleye ihtiyaç yoksa onu ele geçirmekten vaz geçilir. Keza Müslümanlar kaledeki kâfirlerle savaşmaz ise kâfirler Müslüman ülkeyi ele geçirmesi söz konusu değildir. İkincisi, eğer munâsib kat'î değilse buna itibar edilmez. Nitekim “kalkan olarak kullanılan Müslümanlar vurulmadığı takdirde kâfirlerin Müslümanlara galip geleceği” kat'î olarak bilinmez ise bu durumda bu munâsibe itibar edilmez. Üçüncü ise munâsibin küllî olmamasıdır. Gazzâlî'nin buna verdiği örnek ise batmak üzere olan bir gemide bulunan bir grup Müslümanın kurtuluşu için bir Müslümanı gemiden atmasıdır. Eğer bir Müslüman gemiden atılmaz ise, diğerleri helak olacaktır. Bu durumda bu munâsibe uyulmaz, çünkü bu munâsib herkesin maslahatını içermemektedir. Çünkü ölecek olanlar Müslümanların geneli olmayıp, sınırlı sayıdaki kişidir. Denize kimin atılacağını belirlemek için kura çekmek dışında bir seçenek yoktur ki, kuranın da aslı yoktur.⁹⁴ Çârperdî yukarıda zikredilen örneklerde munâsibin muteber olmadığını, ilk iki durumda kalkan olarak kullanılan Müslümanları vurmanın ve son durumda bir Müslümanı gemiden atmanın caiz olmadığını belirtmektedir.⁹⁵

⁹³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/335-336; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/998.

⁹⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/335-336; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/998-999.

⁹⁵ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/999-1000.

1.6. Delilin yokluğu

Fakdu'd-delîl, intifâ'u'd-delîl veya *'ademu'd-delîl* gibi farklı kavramlarla ifade edilen delilin yokluğu, herhangi bir konuda tam olarak araştırma yapıldıktan sonra araştırma yapılan meseleye ilişkin herhangi bir delilin olmamasının ortaya çıkmasıdır.⁹⁶ Gazzâlî, istishâba bağlı olarak ele aldığı delilin yokluğunu, istishâbın birinci türü olarak ele almaktadır. Ona göre, müctehid bir konuda tüm çabasını harcadıktan sonra herhangi bir konuda delil bulamazsa o zaman, zann-ı galib ile delilin yokluğu ortaya çıkar.⁹⁷ Bir anlamda delilin yokluğu devam eder. Çârperdî de benzer şekilde, tam bir araştırma yapıldıktan sonra herhangi bir delil bulunmadığı taktirde delilin yokluğuna ilişkin zann oluştuğunu, bu durumda delilin yokluğunun hükmün yokluğunu gerektirdiğini belirtmektedir. Çârperdî, delil olmadığı halde hüküm vermenin, delilsiz bir şekilde hükümde bulunma anlamına geldiğini ve bunun da geçersiz olduğunu belirtmektedir. Beydâvî, delil olmadığı halde hükmün varlığını kabul etmek, gafil olan kişinin tekliften sorumlu olmayı gerektirdiğini belirtmektedir. Çârperdî de gafil olan kişinin tekliften sorumlu olmasının imkansız olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁸ Beydâvî ve Çârperdî'nin bunu temellendirmesi, Gazzâlî ve Râzî'nin yaklaşımına dayanmaktadır. Gazzâlî, herhangi bir delil olmaksızın bir şeyin vâcib kılınmasının muhal olduğunu ve bunun "teklif-i mâ lâ yutak" olduğunu belirtmektedir.⁹⁹ Râzî de, bazı fakihlerin benimsediği, hükme delâlet eden delilin yokluğu üzerinden hükmün yokluğuna ilişkin istidlâlde bulunmak olarak açıkladığı bu yöntemi, şer'î bir hükmün delilinin olmaması üzerinden tartışmaktadır. Eğer delil yoksa hükmün olmaması gerekir. Zira Allah bir hüküm koyduğunda ve bunu gösteren bir delil ortaya koymadığı taktirde, o halde "teklif-i mâ lâ yutak" olur ki bu da câiz değildir.¹⁰⁰ Gazzâlî, delinin yokluğunu istishâbın bir türü olarak ele alırken, Râzî, Beydâvî ve Çârperdî ise istishâbın dışında ayrı bir delil olarak ele almaktadırlar. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki delilin yokluğunun hükmün yokluğunu gerek-

⁹⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl* (Kâhira: Dâru'l-Hadîs, 2011), 1/492; Beydâvî, *Minhâc*, 174.

⁹⁷ Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, 1/491-492.

⁹⁸ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1000-1001.

⁹⁹ Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, 1/492.

¹⁰⁰ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/502.

tirmesi Gazzâlî'nin yaklaşımında olduğu gibi berâet-i zimmet olan istishâba dayanmaktadır. Nitekim Râzî, delilin yokluğuna ilişkin düşüncelerini açıklarken sıklıkla isitshâba vurgu yapmaktadır.¹⁰¹

2. Merdûd Deliller

Çârperdî'ye göre merdûd olan delilleri ise istihsân ve sâhâbî kavli olmak üzere iki kısımdır.¹⁰²

2.1. İstihsân

Çârperdî, istihsânı sadece Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve ashâbının benimseydiğini ve Hanefîlerin istihsânı açıklamak için yaptıkları tanımların hepsinin geçersiz olduğunu belirtmektedir. Onun aktardığına göre bazı Hanefîler istihsânı “müçtehidin nefsinde beliren/ortaya çıkan ancak onu ifa edemediği” delil olarak tanımlamaktadır. Gazzâlî, istihsân için yapılan ikinci tanım olarak bunu zikretmekte ve ifade edilmeyen bir şeyin hakikatinin bilinemeyeceği değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹⁰³ Çârperdî de Gazzâlî gibi bu tanımın geçersizliğini, delilin ortaya çıkmasına dayandırmaktadır. Ona göre bir delilin sahih veya fâsid olduğunu belirlemek için öncelikle o delilin açıklanması gerekir. Çünkü bir şey üzerine konuşmak ancak onu tasavvur etmekle mümkündür.¹⁰⁴

Çârperdî, Kerhî'ye (ö. 340/952) nispet ettiği istihsân tanımına da yer vermektedir. Buna göre istihsân, bir meselede benzerlerinden ayrılmayı gerektiren daha güçlü olan bir delilin varlığı nedeniyle o meseleyi benzerlerinden ayırmaktır.¹⁰⁵ Gazzâlî, Kerhî başta olmak üzere istihsânı destekleme konusunda zorlanan bazı Hanefîlerin, istihsânın delile dayalı olarak gerçekleştiğini temellendirmek için onu bu şekilde tanımladıklarını ifade etmektedir. Gazzâlî, Kur'ân ve sünnet nasslarıyla ile benzerlerinden ayrıлып başka bir hüküme tabi tutulduğunu belirterek, buna ilişkin bir kaç örnek vermektedir. Gazzâlî'nin Kur'ân'dan bir delil sebebi ile benzeri hükümden ayrılmaya ver-

¹⁰¹ Râzî, *el-Maḥṣûl*, 2/502-502.

¹⁰² Beydâvî, *Minhâc*, 171-175.

¹⁰³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/329-330.

¹⁰⁴ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1005.

¹⁰⁵ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 1006.

diği örnek Çârperdî'nin de Ebû Hanîfe'ye nispet ettiği zekât konusundaki görüşüdür.¹⁰⁶ Ebû Hanîfe'ye göre, "eğer bir şahıs malım sadakadır" derse bununla muradı zekâta tabi olan mallardır. Zira zekâta tabi olan mallar ile diğer zekâta tabi olmayan mallar birbirinden ayrıdır. Zekâta tabi olan malların kendisine benzediği diğer zekâta tabi olmayan mallardan ayrılmasını gerektiren daha güçlü delil "...mallarından sadaka al!" ayetidir.¹⁰⁷ Çünkü bu ayette zikredilen mallar, zekâta tabi olan mallardır.¹⁰⁸ Gazzâlî bu örneği zikrettikten sonra Kerhî'nin istihsân yorumuna karşı gelmediklerini, ancak bu yorum ve delil türünün istihsân olarak adlandırılmasına karşı geldiklerine dair değerlendirmede bulunmaktadır.¹⁰⁹ Çârperdî de Kerhî'ye ait istihsân tanımını ve örneğini zikrettikten sonra bunun esasında bir tahsîs olduğunu belirtmektedir. Çünkü "mal" lafzı zekâta tabi olan ve tabi olmayanlara şamildir. Ancak zikredildiği üzere, zekâta tabi olan mallar ile tahsîs edilmiştir. Çârperdî, Kerhî'ye ait istihsân yorumunun kendileri açısından bir tartışma içermediğini, bunun tahsîs olduğunu ancak Hanefîler gibi buna istihsân demediklerini vurgulamak istemektedir.¹¹⁰

Çârperdî, Ebu'l-Huseyn el-Başrî'nin (ö. 436/1044) istihsâna yönelik tanımını aktarmakta ve bunu açıklamaktadır. Şöyle ki; Başrî'ye göre istihsân lafızlarının şümulü söz konusu olmaksızın sonradan ortaya çıkan daha güçlü bir delilden dolayı, ictihâdın farklı yönlerinden (vecih) birini terk etmektir. Çârperdî, bu tanımda "lafızların şümulü" kaydının istihsânın tahsîsten ayrılması için yer aldığını belirtmektedir.¹¹¹ Müctehidler farklı ictihâdî yönleri bulunan bir meselede ictihâd etmişlerdir. Daha sonra bir müctehid, daha güçlü bir delil sebebiyle, ictihâdın bir yönünü terk etmiştir. Daha güçlü olan, terk edilene göre yeni ortaya çıkmıştır. İctihâdın terk edilen yönü, lafızların kapsamına da dahil değildir. Çârperdî bu tanımı ribevî mallar üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Ribânın 'illetinin "tu'm/gıda maddesi" olması buna örnektir. Çünkü bu, farklı ictihâdların vecihlerinden biridir. Müctehid bunu 'arâyâ satı-

¹⁰⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller veYorum Metodolojisi*, 1/330.

¹⁰⁷ et-Tevbe 9/103.

¹⁰⁸ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1006.

¹⁰⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller veYorum Metodolojisi*, 1/330-331.

¹¹⁰ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1006.

¹¹¹ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1008-1009.

şında daha sonradan ortaya çıkan güçlü durumdan yani ihtiyaçtan dolayı terk etmiştir. Çârperdî, bu istihsân yorumuna itiraz etmektedir. Çünkü bu yorum esasında ‘illetin tahsîs edilmesidir.¹¹² ‘İlletin tahsîsi kısaca ‘illet olmasına rağmen herhangi bir gerekçe/engel sebebiyle hükmün bulunmamasıdır.¹¹³ Bu örnekte de ‘illet olan tu‘m, hükmün varlığını gerektirmektedir. Ancak normal şartlarda ribevî malların tümünde fazlalığın haram olması gerekirken ‘arâya satışında ihtiyaçtan dolayı ‘illet (tu‘m) var olmasına rağmen ribâ hükmü yoktur. Çârperdî’ye göre bu ‘illetin tahsîs edilmesidir ve ‘illetin tahsîsini sadece Hanefîler değil, birçok kişi benimsemektedir.¹¹⁴ Râzî ise, Ebu’l-Ḥuseyn el-Başrî’nin istihsân tanımına yer verip, Hanefîlerin istihsân ile esasında kast ettikleri mananın ‘illetin tahsîsi olduğunu ve ‘illetin tahsîsinin de Şâfi’î başta olmak üzere bir çok “muhakkik” alime göre geçersiz olduğunu belirterek, istihsânın delil olmadığını savunmaktadır.¹¹⁵

2.2. Sahâbî Kavli

Çârperdî ilk önce sahâbî kavlinin hücciyetine dair ihtilaflara değinmektedir. O görüş sahiplerinin kimler olduğunu belirtmeksizin bazı kimselerin sahâbî kavlini mutlak kabul ettiğini,¹¹⁶ bazı kimselerin ise sahâbî kavlinin kıyâsa aykırı olduğu durumlarda hüccet olarak kabul ettiğini, kıyâsa aykırı olmadığı durumlarda hüccet olmadığı görüşünde olduklarını aktarmaktadır.¹¹⁷ Çârperdî, Şâfi’î’nin kavli-i kadîminde yaygınlaşan ve muhalefeti bilinmeyen sahâbî kavlinin hüccet olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸ Gazzâlî’ye göre ise sahâbî kavli konusunda Şâfi’î’nin kavli-i kadîminde kendisinden farklı görüşler nakledilmiştir. Birincisi yaygınlaşan sahâbî kavlinin hüccet olduğu; ikincisi ise yaygınlaşan sahâbî kavli dışında yaygınlaşmamış sahâbî kavlinin taklîd

¹¹² Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1006.

¹¹³ İbrahim Kâfi Dönmez, “İllet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/117-120.

¹¹⁴ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1008.

¹¹⁵ Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/475-476.

¹¹⁶ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1008.

¹¹⁷ Râzî, sahâbe kavlinin hüccet olarak kabul edenler arasında sadece Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer’in görüşünün hüccet olduğunu kabul edenler ve dört halifenin bir konuda birleştiklerinde bu görüşün hüccet olduğunu savunan iki farklı gruptan bahsetmektedir. Bk. Râzî, *el-Maḥşûl*, 2/486.

¹¹⁸ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1009.

edilebileceği görüşüdür. Gazzâlî, Şâfi'î'nin kavli-i cedidinde ise sahâbî kavlinin taklid edilemeyeceği görüşünde olduğunu ve tercihe şayan görüşün¹¹⁹ bu olduğunu belirtmektedir.¹²⁰ Seyfuddîn el-Âmidî (ö. 631/1233) de Şâfi'î'nin bu konuda iki görüşünün olduğunu; Eş'ârilere ve Mu'tezileye göre sahâbî kavlinin hüccet olmadığını belirtmekte, kendisi de sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olmadığı görüşünü benimsemektedir.¹²¹ Çârperdi, Beydâvî'nin sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olmadığı görüşünü benimsediğini; nass, icmâ' ve kıyâs ile bu görüşünü temellendirdiğini belirtmektedir. Beydâvî'nin ileri sürdüğü deliller aynı şekilde Râzî'nin *el-Mahşûl*'ünde zikrettiği delillerdir.¹²² Onun Beydâvî'ye herhangi bir itirazda bulunmadan konuyu ele alması, kendisinin de Beydâvî ile aynı görüşte olduğunu göstermektedir. Buna göre sahâbî kavlinin hüccet olmadığını gösteren deliller şu şekildedir:

- Nass: "...ibret alın, ey akıl sahipleri!"¹²³ Çârperdi'ye göre bu ayet kıyâs yapmayı vacip kılmakta ve taklidi yasaklamaktadır.¹²⁴

- İcmâ': Sahâbenin birbirlerine muhalefet edebilecekleri konusunda icmâ' etmeleri, sahâbî kavlinin hüccet olmadığını göstermektedir. Zira sahâbî

¹¹⁹ Bu görüş, İmâmu'l-Harameyn el-Cuveynî, Ebû İshâk eş-Şirâzî, Gazzâlî, Râzî ve Subkî Şâfi'î çoğunluğun tercih ettiği görüştür. Bu görüşler için bk. Mehmet Aziz Yaşar, "Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedid Ayırımının İmam Şâfi'î'nin Usûl Anlayışına Yansımaları", *Turkish Studies* 13/7 (2018), 361-363.

¹²⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller veYorum Metodolojisi*, 1/323; Şâfi'î'nin kavli-i cedidinde de sahâbî kavlini hüccet olarak kabul ettiğine ilişkin değerlendirmeler için bk. Necmettin Kızılkaya, "Fıkıh Usulünde Sahabe Fetvasının Kaynaklık Değeri ile İlgili Yaklaşımlar ve Bunların Tahlili", *İLEM Yıllık* 4/4 (2009), 39-40; Taha Nas, *İmam Şâfi'î'ye Göre Sahabe Kavlinin Kaynak Değeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001); 43-45; Nail Okuyucu, *Şâfi'î Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 286-294; Mehmet Aziz Yaşar, "Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedid Ayırımının İmam Şâfi'î'nin Usûl Anlayışına Yansımaları", 360-364; Davut Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 358-360; Maḥmūd Sened Meşâtil el-Mesellem, "el-Edilletu'l-Muḥtelefı fihâ 'inde'l-İmâmi's-Şâfi'î", *IUG Journal of Sharia and Law Studies* 29/2 (2021), 319-321.

¹²¹ Ebu'l-Hasen Seyfuddîn 'Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İḥkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, thk. 'Abdurrezzâk 'Afîfî (Beyrût, Dimaşk: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1402), 4/149.

¹²² Râzî, *el-Mahşûl*, 2/468.

¹²³ el-Ḥaşr 59/2.

¹²⁴ Çârperdi, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1009.

kavli hüccet olsaydı, sahâbenin birbirlerine muhalefet etmelerine izin verilmemesi gerekirdi.¹²⁵ Eğer onların birbirine muhalefet etmeleri mümkünse o halde sahâbî kavli hüccet değildir.

- Kıyâs: Usûlu'd-dîn konularında taklîdin caiz olmadığına kıyasla furû' u'd-dîn konularında da taklîd etmek câiz değildir. Çârperdî'ye göre usûl ve furû' arasındaki ortak 'illet (câmî') her iki durumda da taklîd olmaksızın bir delil ile hükme ulaşmaktır.¹²⁶

Sahâbî kavlinin mutlak olarak hüccet olduğunu düşünenler Hz. Peygamber'den nakledilen "Benim ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız kurtuluşa erersiniz" rivayetidir. Râzî, Beydâvî ve Çârperdî'ye göre, burada kast edilen ashâbın 'avâm olanlardır.¹²⁷ Gazzâlî ve Râzî de, bu hadisteki hitâbın sözlü olarak sahâbenin 'avâmına yapılan bir hitâb olduğunu belirtmektedirler. Gazzâlî, Hz. Peygamber dönemindeki sıradan insanların ('avâm) sahâbeye uymalarını ve fetvâ makamının sahâbeye ait olduğunu göstermek için söylenmiş bir söz olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹²⁸

Çârperdî'nin aktardığına göre sahâbî kavlinin kıyâsa muhalif olduğu takdirde hüccet olduğunu söyleyenler ise şu gerekçeyi sunarlar: Sahâbî kavli kıyâsa muhalif olduğu taktirde, sahâbenin bu görüşü ya naklî bir delile ya da bir habere veya başka şeye dayanması icap eder. Eğer sahâbe bir delile dayanmadan kıyâsa aykırı olduğu halde bir görüş ileri sürdüklerinde fîsk söz konusu olacak. Sahâbeler ise âdildir. Bu durumda kıyâsa aykırı olan sahâbî kavlinin naklî bir delile dayandığı için hüccet olmuş olur. Çârperdî Beydâvî'nin bu itiraza verdiği cevabı açıklamaktadır. Buna göre, sahâbenin kıyâsa aykırı olan görüşünün mutlaka bir delile dayanması gerektiği müsllem değildir. Çünkü herhangi bir delil olmaksızın, sahâbenin bir delilin varlığını zannederek kıyâsa aykırı bir görüş ileri sürmesi mümkündür. Beydâvî ve Çârperdî'nin bu itiraz ve bu itiraza verdikleri cevap da Gazzâlî ve Râzî'ye

¹²⁵ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1010.

¹²⁶ Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1010.

¹²⁷ Râzî, *el-Mahşûl fî 'ilmi 'uşûl*, 2/487; Beydâvî, *Minhâc*, 175; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1010.

¹²⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller veYorum Metodolojisi*, 1/320.

dayanmaktadır.¹²⁹ Öyle ki Gazzâlî, bu yaklaşıma sahip olanların sahâbî kavlinin değil, haberin hüccet olduğunu kabul ettikleri anlamına geldiğini belirtmektedir.¹³⁰

Sonuç

Ahmed el-Çârperdî, Beydâvî'nin *Minhâc'* daki sistemini esas alarak, ittifak edilen delillerden sonra ihtilâflı delilleri ele almaktadır. Beydâvî'nin son derece muhtasar bir şekilde ele aldığı konuları, kendisi detaylandırmaktadır. Çârperdî tanım yaparken mantık, delilleri serdederken münazara ve delilleri tartışırken cedel ilimlerinin yöntemlerini ve kavramlarını kullanmaktadır. Bu esasen müteahhirîn dönemi fıkıh usûlü yazımının bariz vasıflarından biridir ve Çârperdî de bu yöntemi kullanmaktadır. Bu yöntemi kullanması onun fıkıh usûlü meselelerine olan hakimiyetinin yanında aklî ilimlere olan vukûfiyetini de göstermektedir. Çârperdî, ihtilâflı delillerin kabulünde veya reddedilmesinde mezhebi kimliği olan Şâfi'îliği dikkate almış ve görüşlerini bu perspektif ile kanıtlamaya çalışmıştır. İhtilâflı deliller özelinde hocası Beydâvî'nin dışında etkilendiği usûlcüler arasında en çok dikkati çeken kişi Râzî'dir. Çârperdî, görüşlerini temellendirirken özellikle Râzî'nin argümanlarını kullanmaktadır. O yer yer bu argümanları mantık ve münazara diline uygun bir şekilde sunmaktadır. Râzî'den sonra onun en çok etkilendiği diğer bir usûlcü ise Gazzâlî'dir. Özellikle maslahat-ı mursele konusunda Gazzâlî'yi refere ederek onun sistemini ve örnekleri kullanmaktadır.

Dört ana delil dışında kalan ve hücciyeti ihtilâflı olan delillere ilişkin tartışmaların mütekaddimîn döneminden itibaren yoğun bir şekilde başladığını ve bu tartışmaların müteahhirîn döneminde de devam ettiğini söylemek gerekir. Ancak müteahhirîn döneminde bu deliller, tanım, mesele ve argümantasyon bakımından belli bir sistematiğe ve çerçeveye kavuşmuştur. Erken dönemden itibaren "ittifak edilen dört ana delil" dışında, usûlcüler, şer'î hükme ulaşmak veya şer'î hükümleri temellendirmek için farklı yöntem arayışında olmuşlardır. Şeriat varit olduktan sonra aksine delil bulunmadığı müddetçe faydalı olanların ibâha, zararlı olanların ise tahrîm ile nitelenidirilmesi olan

¹²⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/322; Râzî, *el-Mahşûl*, 2/487; Çârperdî, *es-Sirâcu'l-vehhâc*, 2/1010.

¹³⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, 1/322.

asıl delili, yeni hadiseler karşısında şer'î hükme ulaşmak için muctehide geniş bir alan sunarken, istishâb delili de var olan durumun devam etmesi bakımından her reel durumu dikkate almakta hem şer'î hükme ulaşma noktasında aynı esnekliği ve genişliği sağlamaktadır. Usûlcüler yöntem arayışı çerçevesinde mantık ve münazara ilimlerinde kullanılan bir akıl yürütme türü olan istikrâ'dan da istifade etmiş, hatta delilin yokluğu dahi hükmün varlığı için bir delil olarak tasarlamışlardır. Bu durum şer'î hükme ulaşma yöntemi bakımından, bir çok farklı noktadan hareket edildiğini göstermekle beraber, farklı yöntemlere olan ihtiyacın varlığını ortaya koymaktadır. Bu ihtiyacın göstergelerinden birisi de önceden ihtiyatla yaklaşılan delillerin, makbul olan deliller hiyerarşisinde yer almasıdır. Nitekim maslahat-ı mursele, Şâfi'î fıkıh usûlü özelinde ihtiyatla yaklaşılan veya kıyâsta 'illeti tespit yöntemlerinden olan munâsebe ile ele aldığı için müstakil bir delil olarak değerlendirilmeyen bir yöntemken, makbûl olan ihtilâflı deliller bölümünde kıyâstan bağımsız olarak tartışılan ve belli şartlar çerçevesinde kabulüne dönük bir eğilimin ortaya çıktığı delile evrilmiştir.

Şâfi'î'nin istihsânı reddiyle beraber Şâfi'î ve Hanefî çevrelerde istihsan üzerinden yapılan tartışmalar müteahhirin döneminde de sürmüştür. Çârperdî'nin Hanefîlere nispet ederek aktardığı bazı istihsân tanımlarında Hanefîlerin istihsâna dönük "delilsiz hüküm verme" eleştirilerini dikkate aldıkları görülmektedir. Çârperdî sonuçta Hanefîlerin istihsân olarak niteledikleri örneklerin tahsîs veya 'illetin tahîsisi olduğunu tespit etmektedir. Şâfi'î'nin hem kavli-i cedîd hem de kavli-i kadîminde sahâbî kavli ile amel ettiğine ilişkin yaklaşımlar olmasına rağmen Şâfi'î usûlcüler tarafından Şâfi'î'nin kavli-i cedîdi olarak sunulan sahâbî kavlinin hüccet olmadığına dair yaklaşım Cüveynî, Gazzâlî, Âmidî, Râzî, Beydâvî ve Subkî'nin benimsemiş olduğu görüş olup, Çârperdî de bu yaklaşımı takip etmektedir.

Çârperdî ihtilâflı delilleri ele alırken, Beydâvî'nin bu kısımda yer verdiği delillerin dışında kalan ve hücciyeti yine tartışmalı olan şer'u men kablenâ, örf ve sedd-i zerâyî gibi delillere ilişkin tartışmalara değinmemektedir. Çârperdî'nin, bu delillere yer vermesi Beydâvî'nin değinmediği meseleleri tamamlama bakımından önem arz etmektedir. Buna rağmen Çârperdî, ihtilâflı deliller bölümü özelinde "Şârihu Beydâvî" unvanın hak edecek derece bir

yöntem takip ettiğini; konuları ele alma, delilleri serdetme ve bunları tartışma bakımından amacına uygun bir şerh yaptığını tespit etmek gerekir.

Kaynakça

- Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfuddîn 'Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fi uşûli'l-ahkâm*. thk. 'Abdurrezâk 'Afîfî. 4 Cilt. Beyrût, Dımaşk: el-Mektebetu'l-İslâmî, 2. Basım, 1402.
- Arıcı, Mustakim. "Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kādî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri". *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kādî Beyzâvî*. ed. Mustakim Arıcı. 23-103. Ankara: İSAM Yayınları, 2017.
- Aslan, Mehmet Selim. "İslam Hukuk Metodolojisinde İstikrâ Yöntemi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 59-82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihad/issue/72107/1216040>
- Başoğlu, Tuncay. "Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi". *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. ed. Ömer Türker- Osman Demir. 243-263. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013).
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'id (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Minhâcu'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2009.
- Bilin, Abdullah. *Çârperdî Bibliyografyası*. Ankara: İksad Publishing House, 2020.
- Bilin, Abdullah. *İbrahim el-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fi Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Bilin, Abdullah. "İcî İle Çârperdî Arasındaki Tartışma ve Arka Planı". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/2 (Aralık 2019), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bider/issue/50510/617981>
- Bingöl, Abdulkuddüs. "İstikrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çârperdî, Faḥruddîn Ahmed b. Tâcuddîn es-Sa'id el-Ḥasen b. 'Alî. *es-Sirâcu'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc*. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Mî'râcu'd-Duveliyye, 1998.

- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İllet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/117-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Eşit, Davut. *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- el-Mesellem, Maḥmûd Sened Meşâtil. "el-Edilletu'l-Muḥteflu fihâ 'inde'l-İmâmi's-Şâfi'î". *IUG Journal of Sharia and Law Studies* 29/2 (2021), 316-334. <https://doi.org/10.33976/IUGJLS.29.2/2021/12>
- Evdüzen, Osman Said. "Çârperdi". *İslam Düşünce Atlası*. 3/1040-1043. İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed. *el-Mustaşfâ İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*. çev. H. Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed. *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*. 2 Cilt. Kâhira: Dâru'l-Ḥadîs, 2011.
- Hacak, Hasan - Çelik, İmam Rabbani. "Kâdî Beydâvî'nin Usûl Düşüncesi". *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*. ed. Mustakim Arıcı. Ankara: İSAM Yayınları, 2017.
- İbn Kâđî Şuhbe, Ebu's-Şıdk Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Aḥmed b. Muḥammed b. Ömer. *Ṭabakâtu's-Şafi'îyye*. 4 Cilt. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1987.
- İbnu'l-Mulaḥḩın, Ebû Ḥafş Sirâcuddîn Ömer b. 'Alî b. Aḥmed. *el-'Akdu'l-muzḩeb fî ṭabakâti ḩameleti'l-mezḩeb*. ed. Eymen Naşr el-Ezherî - Seyyid Me-hennâ. Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1997.
- İsnevî, Ebû Muḥammed Cemâluddîn 'Abdurrahîm b. el-Ḥasen. *Ṭabakâtu's-Şafi'îyye*. ed. Kemâl Yûsuf el-Ḥût. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İslâmiyye, 1987.
- Ḳarâfi, Ebû 'Abbâs Şihâbuddîn Aḥmed b. İdrîs. *Nefâisu'l-uşûl fî şerḩi'l-Maḩşûl*. thk. 'Âdil Aḩmed 'Abdulmevcûd-'Alî Muḥammed Mu'avvağ. 9 Cilt. b.y.: Mektebetu Nizâr Muşafâ',1995.
- Kızılkaya, Necmettin. "Fıkıh Usulünde Sahabe Fetvasının Kaynaklık Değeri ile İlgili Yaklaşımlar ve Bunların Tahlili". *İLEM Yıllık* 4/4 (2009), 29-41.

- Nas, Taha. *İmam Şâfi'ye Göre Sahabe Kaolinin Kaynak Değeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Okuyucu, Nail. *Şâfi' Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Râzî, Faḥruddîn Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn. *el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uşûl*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1999.
- Subkî, Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Subkî 'Abdulvehhâb b. 'Alî b. Abdilkâfi. *Ṭabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kubrâ*. ed. Maḥmûd Muhammed Ṭanâhî - 'Abdulfettâḥ Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kâhira: Maṭba'âtu 'İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964.
- Subkî, Taḳıyuddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b 'Abdulkâfi- Ebû Naşr Tâcuddîn İbnu's-Subkî. *el-İbhâc fî Şerḥi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984.
- Şener, Mehmet. "Çârperdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tekin, Mahmut. "el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdi'nin İstîşhâd Ettiği Şiirler". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020), 657-681. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.782992>
- Tekin, Ahmet. "Çârperdi'nin el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri". II. *Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. ed. Gökhan Ofluoğlu vd. 284-295. Mardin: İksad Yayınevi, 2019.
- Türker, Ömer. "Telâzüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/394. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîd Ayırımının İmam Şâfi'nin Usûl Anlayışına Yansıması". *Turkish Studies* 13/7 (2018), 353-380. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14061>
- Zirikî, Ḥayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. 'Alî b. Fârs. *el-A'lâm kâmu'su terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*. 8 Cilt. y.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 6 Mart 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>